

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Borkali

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczki Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT)	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz)	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

---

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvényczikkek. [II.] 1526–1608. évi törvényczikkek. [III.] 1608–1657. évi törvényczikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvényczikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

MOLNÁR ANTAL

A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia

Thuri Farkas Pál, a tolnai iskola rektora a királyi Magyarországon élő barátaihoz írott levelében a 16. század közepén a török hódítás négy fokozatát különböztette meg. A legenyhébb esetben a településeken nem működtek török hivatalok, a keresztény népesség csupán adóval tartozott a török hatóságoknak. A második lépésben megjelent a török közigazgatás végrehajtó közege, a szubasi, majd a harmadik stádiumban a török lakosság beköltözésével együtt a török közigazgatás és bíraskodás legfontosabb képviselője, a kádi is megtelepedett a városokban. A negyedik fokozatot, a balkáni hódoltságra jellemző teljes alávetést csupán lehetőségként említette Thuri, ennek legborzasztóbb és legjellemzőbb megnyilvánulásának a gyermektizedet (devsirmét) tartotta.¹ Ennél találóbb hódoltság-tipológiát talán ma sem tudnánk készíteni, a tolnai rektor csak azt nem látta (nem láthatta) előre, hogy az egyes stádiumok Magyarországon a török polgári igazgatás kudarca miatt nem időrendi sorrendet jelentettek, hanem a 16. század derekára kialakult struktúrák bizonyos változásokkal (jelesül a török hatalmi jelenlét visszaszorulásával a magyar javára) megmaradtak a hódoltság végéig.²

A magyarországi oszmán berendezkedés jellegzetességeit történetírásunk Salamon Ferenc alapvető monográfiája³ óta tudatosította és kutatja, ennek eredményeként a hódoltságról alkotott képünk nagyjából ezen magyar sajátosságok számbavételével alakult ki.⁴ Thuri leírásában a Drávától délre fekvő területeken a keresztények sorsa maga a pokol, semmijük sincs azon kívül, ami a testükön van; az ott jellemző teljes rabszolgaság fő ismertetőjele, hogy a fiúkat tizedelik és janicsárt nevelnek belőlük. Mai

¹ KATHONA 1974, 66–70.

² HEGYI 1995, 118–145. Thuri levelének értelmezésére: DÁVID–FODOR 2002.

³ SALAMON 1886.

⁴ A bőséges szakirodalomból Hegyi Klára fentebb idézett monográfiáján kívül csupán Szakály Ferenc összefoglalására utalok: SZAKÁLY 1994.

történész-nyelven fogalmazva, a tolnai magyar lelkész az oszmán berendezkedés balkáni formáját mutatta be a Dráva–Száva közében, vagyis azt a hódoltságot, ahol a keresztény (jelen esetben magyar–horvát) intézmények már nem működtek. Valóban így volt ez? A rendi struktúrák hódoltsági behatolása a 16–17. században a Habsburg–oszmán határhoz szintén közel fekvő hódolt Szlavóniát teljesen elkerülte? Más szavakkal: hol húzhatjuk meg a „világtörténelmi curiosum”-nak számító magyar hódoltsági berendezkedés déli határvonalát? Beszélhetünk egyáltalán horvát „hódoltságról” a szó Magyarország esetében használatos, kondomínium értelmében?

Ezek a kérdések teljesen logikusak ugyan, de különös módon eddig mégsem vetette fel őket senki. Pedig a jelenség vizsgálata egyáltalán nem érdektelen, hiszen már első közelítésre is feltűnik, hogy míg a magyar (egyházi és világi) rendek a 17. század elejétől szívós munkával helyreállították joghatóságukat az oszmánok által megszállt országrész nagyobb felében, addig az oszmán Szlavóniában és Horvátországban keresztény részről történő adóztatásról és jogmegőrzésről alig szólnak a forrásaink. Másképp fogalmazva: az ugyanazon határvidék északabbi szakasza mentén kimutatható jelenség délebbre egyáltalán nem jellemző. A hódoltsághoz való viszonyban tetten érhető differencia meglátásom szerint szimptomatikusan mutatja a két ország rendi struktúráinak elkanyarodó fejlődését a vizsgált korszakban.

A magyar rendek hódoltsági jelenlétének jogi megalapozását a Magyar Királyság területi integritásának alapelve jelentette, gyakorlati kivitelezését a zsitvatoroki béke (1606) után a nemesi birtoklás helyreállítása és működtetése tette lehetővé.⁵ Számos korabeli forrás hangsúlyozza: az összes hódoltsági falunak, sőt, minden egyes bokornak van magyar ura. A hódoltságra vonatkozó királyi és nádori birtokadományok száma a 17. század derekán jelentősen megnövekedett, elsősorban a hosszú török háború pusztításait követő újjátelepüléssel párhuzamosan: a század közepén az összes adomány mintegy ötöde vonatkozott a hódoltságra, ami ugyan alatta marad a török terület egyharmados arányának, de a körülményekhez képest így is számottevő részesedésnek tekinthető. A megadományozottak nagy része a végvári főtisztek és tisztek közül került ki, de találunk több vármegyei hivatalnokot is, akik nem katonai, hanem adminisztratív

⁵ A folyamatot Szakály Ferenc két klasszikus monográfiája mutatja be: SZAKÁLY 1981, SZAKÁLY 1997.

vonalon voltak „közel a tűzhöz”.⁶ A teljes birtokos-lefedettség nemcsak a hódoltság határközeli és magyarlakta részein érvényesült, hanem a Drávaig és az Al-Dunáig mindenhol. Jó példa erre a Bácska esete: Bács-Bodrog vármegye monográfiája az 1535 és 1682 közötti időszakból 58 adományt gyűjtött össze, amelyek legnagyobb része a 17. század két középső évtizedéből származik, az új tulajdonosok pedig leginkább a nógrádi várak tisztjei voltak.⁷

Hasonló birtokadományokat a 17. századból a hódolt Szlavónia területére hiába keresünk. A 16. századi nemesi társadalomban még élt a két folyó közének emlékezete: Pozsega elfoglalása után félszázadon keresztül kérnek birtokadományt vagy a régi tulajdon megerősítését Pozsega, Valkó és Szerém megyei birtokokra. Ugyanakkor jelzésértékű, hogy a másfél tucat oklevélből csak kettő vonatkozik a Szerémségre, és Pozsegára is kétszer annyi, mint a tőle keletre fekvő Valkóra. 1583-ban ez a három megye eltűnik a királyi adománylevelekből, és többé fel sem bukkan a török kiűzéséig.⁸ Ennek elsődleges oka, hogy míg a szűkebben vett magyarországi területeken a magyar végvárok hadinépe egészen a Drávaig, az Al-Dunáig és a Marosig tényleges erőt képviselt, addig a Drávától délre ez a befolyás már nem működött. A drávántúli megyékben a magyar hatalom csak egészen rövid ideig tudta érvényesíteni hatalmát: Horváth Márk szigeti kapitány az 1560 előtti években adózásra tudta szorítani a Pozsega és Eszék környéki falvakat. Sziget eleste (1566) után a Drávától délre magyarországi végvári katona legfeljebb csak kivételes esetben juthatott el.⁹ Ennek következtében a két folyó között hódoltsági adóztatásról is alig beszélhetünk. Szimptomatikus, hogy Josip Adamček a kora újkori Horvátország agrárviszonyairól (és ezen belül jórészt az agrárnépesség adózásáról) írott, hatalmas forrásbázist mozgató 850 oldalas monográfiájában egy kilencsoros bekezdést szentel a kérdésnek, ahol két példát hoz fel a török alatti területek keresztény részre történő adófizetésére: a Zrínyiek muraközi uradalmához adózó néhány hódoltsági falu és a zágrábi püspökök vaskai birtokának adóztatását említi.¹⁰

Ugyanezt a nagyon szórványos, esetleges példákra korlátozódó összképet erősítik a török kiűzése után lefolytatott kamarai vizsgálatok jegyző-

⁶ SZAKÁLY 1997, 24–36.

⁷ DUDÁS 1896, 247–255.

⁸ ENGEL 2002. A Horvátországra vonatkozó királyi adománylevelek 1582-ig nyomtatásban is megjelentek: BOJNIČIĆ 1905–1907.

⁹ SZAKÁLY 1981, 70–71., 176–177., VARGA 2006, 83.

¹⁰ ADAMČEK 1980, 706.

könyvei, amelyeket 1697-ben, 1698-ban és 1702-ben állítottak össze változó alapossággal, de nagyjából azonos szempontok szerint.¹¹ A vizsgálóbiztosok a legtöbb esetben rákérdeztek a falvak török alatti birtokviszonyaira is. A parasztok kivétel nélkül mindig közölték a török földesúr nevét és a neki fizetett adó összegét, míg a keresztény birtokosról az esetek túlnyomó többségében semmit sem tudtak. A keresztény uraságról még a falu 150 éves örege sem hallott semmit – mondták a Dráva-parti Marijanci parasztjai,¹² ilyen és hasonló vallomások százával ismétlődnek a jegyzőkönyvekben. A kivételt az a néhány nagyobb település jelenti, ahol valamit hallottak a középkori birtokosról. Valpón Geréb Pétert nevezték meg kétszáz évvel ezelőtti földesuruknak – egyébként helyesen, sőt, még nádori méltóságáról is tudtak.¹³ A velikaiak szintén jól emlékeztek középkori földesuruk, Velikay István nevére.¹⁴ Érdekes a Velikától keletre fekvő Vetovo lakóinak közlése: nekik a török előtti időkből valami despota derengett.¹⁵ Itt talán a despotai címet is viselő és a környéken birtokos Beriszló Péter alakját őrizte meg az emlékezet, vagy ami sokkal valószínűbb, hogy a „despoták módjára” való adófizetésből alkotott a képzelet középkori földesurat. Ezt a Szerbiából érkezett vlachok adófizetésére használatos kifejezést a pozsegai és szerémi szandzsákok kánunjai is említik.¹⁶

A hódolt Szlavóniában a középkori birtokviszonyokkal a törökkor végének adózási gyakorlata semmilyen összefüggésben nem állott, még annyira sem, mint Magyarországon. A falvak túlnyomó többsége senkinek sem fizetett a határ túloldalára, kivételt a zágrábi püspököknek adózó vaskai birtok mellett csak a Draskovicsoknak és a Zrínyieknek fizető néhány drávamelléki község jelentette. A valpói kerület kilenc faluja vallotta törökkori földesurának a Draskovics családot, néhány település évente vitt is nekik a török kiűzéséig valami jelképes, másfél és három forint közötti összeget, de ennek jogcímét nem tudták. A miholjaci kerületben öt falu a Zrínyieknek, hat pedig a Draskovicsoknak adózott hasonló nagyságrendben: évente egy-két forintot vagy egy csizmát és egy hízott

¹¹ Nagyobb részüket a bécsi Hofkammer levéltárából már 1891-ben közzétette Tade Smičiklas, az ő anyagát egészítette ki zágrábi levéltári anyag alapján Ive Mažuran. SMIČIKLAS 1891, 38–336., MAŽURAN 1966.

¹² SMIČIKLAS 1891, 111.

¹³ SMIČIKLAS 1891, 94–95. Vingárti Geréb Péter 1500–1503 között volt nádor.

¹⁴ SMIČIKLAS 1891, 143. A terület középkori birtokviszonyaira lásd ENGEL 2002.

¹⁵ MAŽURAN 1966, 146–147. Az első értesülésnek van történelmi alapja, a másodikról nincsen adatunk. Vetovo a középkorban a pozsegai káptalan uradalmához tartozott, és valószínűleg a káptalan volt a földesura a török hódításig. ENGEL 2002, 16PG15.

¹⁶ MOAČANIN 2001a, 14.

ártányt szolgáltatottak ajándék gyanánt. Ugyanígy a moszlavinai kerület két, a verőcei kerület három falujából is fizettek valamit a Draskovicsoknak. Ez utóbbi körzet öt faluja a Magyar Kamarának fizetett bizonyos összegeket a szentgyörgyvári kapitány közvetítésével.¹⁷ Ugyanígy rendszeresen szedett (szintén csekély összegű) adót a zágrábi püspök a vaskai főesperesség néhány drávamelléki falujából, elsősorban a kaproncai katonák segítségével.¹⁸

Bár nyilvánvalóan ezek az adatok a további célirányos vizsgálatok szükségességére hívják fel a figyelmet, annyit azonban már most világosan látunk: az oszmán Szlavóniában alig harminc, a magyar és a horvát határhoz egyaránt közel fekvő drávamelléki falu kivételével nem adóztak keresztény részre. A kamarai vizsgálatok alapján ez az adófizetés is feltételezhetően bizonytalan, rendszertelen és nagyon kis összegű volt; földrajzi kiterjedését és általános volumenét tekintve sem említhető egy lapon a magyarországi hódoltság magyar részre történő adóztatásával. A közeli végvárba elvitt néhány forint vagy egy-két csizma még nem jelentett jogilag rendezett tulajdonviszonyokat, hiszen a török kiűzése után, a várt tendenciával éppen ellenkező módon ezek a szolgáltatások megszűntek, és a kihallgatott falubeliek a legtöbb esetben teljesen bizonytalanok voltak afelől, milyen jogon is történt ez a kontribúció. Nagyon valószínű tehát, hogy inkább a határhoz közeli falvak valamiféle védelmi pénzéről lehetett inkább szó, amit magyar mintára fizettek nagyhatalmú, a báni méltóságot is többször betöltő arisztokrata családoknak vagy a zágrábi püspöknek, hogy azok ennek fejében a végváriak portyái ellen védjék meg őket. Erre utal a fizetésnek a török hódoltság kiűzése utáni azonnali beszüntetése, valamint az is, hogy ezt az adót néha magyar adónak (*tributum hungaricum*) hívták.

Összegezve a fentieket elmondhatjuk, hogy a Dráva–Száva közén sem a rendszeres adóztatás nem épült ki, sem a birtokrendszer nem állt helyre. A közvetlenül, azaz anyagilag érdekelt földesúri jelenlét hiányában pedig magától értetődően hiába keresnénk a világi igazgatás egyéb szerveit és fórumait, a birtokigazgatást és megyei adminisztrációt. A horvátországi hatalom hódoltsági jelenléte legnagyobb részben néhány határközeli végvár hajdúinak rablókörútjaiban és dúlásaiban merült ki. A szlavóniai hódoltság tehát – Szakály Ferencnek az eredetileg a Dunántúlra alkalmazott

¹⁷ MAŽURAN 1966, 18–76. passim.

¹⁸ A zágrábi püspökök hódoltsági joggyakorlásáról, ezen belül adóztatásáról önálló tanulmányban kívánok szólni.

szellemes megfogalmazását kölcsönvéve – sokkal zártabb és zordabb volt, mint magyarországi társa.

Vajon miért alakultak a Drávától délre fekvő hódoltság viszonyai olyannyira másképp, mint a folyótól északra fekvő területeken? Az okok alapvetően két nagyobb csoportra oszthatók: egyrészt Horvátországban nem létezett a hódolt területeken is terjeszkedni tudó, erős rendi hatalom, másrészt pedig az oszmán Szlavóniában nem élt a keresztény ország jogintézményeit elfogadó, a középkorival többé-kevésbé kontinuus népesség. Mindkét körülmény a török pusztításoknak, majd pedig az ország területének nagyobb részét elnyelő foglalásnak volt köszönhető, de míg paradox módon Magyarországon ez a végvidék-jelleg erősen felértékelte a rendiség pozícióit, addig Horvátországban és Szlavóniában a terület-, vér- és erőforrás-veszteség oly nagyra bizonyult, hogy a védőbástya-szerepből fakadó politikai előnyöket déli szomszédaink már nem tudták kiaknázni.

A horvát–szlavón rendiség viszonylagos gyengeségének több oka is volt. A kora újkorban a Drávától délre egy erősen kevert nemesi társadalom alakult ki, amelynek egy részét az őshonos szlavóniai, másik részét viszont a 16. század elejétől kezdve folyamatosan észak felé települő horvátországi nemesség alkotta. A délről érkezett családok korábbi pozícióiknak és sikeres alkalmazkodóképességüknek köszönhetően néhány évtizeden belül már nemhogy alárendelt, hanem kifejezetten vezető szerepet játszottak új hazájuk megyei és tartományi igazgatásában.¹⁹ Mindez persze azzal is járt, hogy a horvátországi eredetű nemesség elvi szinten sem tarthatott igényt a hódolt Szlavónia területén fekvő birtokokra – az ő hazájuk jóval délebbre és katonailag még inkább elérhetetlen hegyvidéken feküdt.²⁰

A török uralom alá került birtokok iránti igény felélesztésével vagy életben tartásával egyébként szlavóniai társaik sem foglalkoztak, ami a körülményeket ismerve érthető is. Egyrészt a szlavón bánoknak, akárcsak az erdélyi vajdáknak, már a késő középkorban is jelentős befolyásuk volt

¹⁹ A folyamatra összefoglalóan, példákkal: PÁLFFY 2002, 109–115. A leghatalmasabb délről (Likából) északra menekült családról, a Draskovicsokról legújabban: BEDIĆ 2002. A horvát nemességnek a török hódítást követően Szlavóniába és Magyarországra menekülését Ivan Jurković dolgozta fel doktori disszertációjában: JURKOVIC 2004. Az értekezés több fontos eredménye tanulmány formájában napvilágot látott: JURKOVIC 2002–2003, JURKOVIC 2005, JURKOVIC 2006, JURKOVIC 2008.

²⁰ Az egyetlen általam ismert kivételt a tininni püspökök jelentik, akik a 17. század második felében az egyházmegyéjükből kaptak némi ajándékokat. Erre a kérdésre egy másik tanulmányban szeretnék visszatérni.

a szlavóniai vármegyék működésére, így Varasd, illetve a közös igazgatás alatt álló Zágráb és Kőrös megyék apparátusa korántsem jelentette a rendi hatalom olyan erős bástyáját, mint magyarországi társaik.²¹ Az pedig a magyarországi hódoltság példájából is nyilvánvaló: a nemesség hódoltsági jelenléte és az erős vármegye kölcsönösen feltételezték egymást.²² Másrészt pedig történetileg megalapozott jogigényekről a szlavóniai nemesek is legfeljebb Kőrös és Verőce megyék elfoglalt részein gondolkodhattak volna – az ettől keletre fekvő vármegyék területén a középkorban elsősorban nem a szlavóniai, hanem a délvidéki magyar arisztokrácia rendelkezett jelentősebb birtokokkal. Ezen családok nagy része, így a Csuporok, Garaiak, Gerébek, Kanizsaiak, Marótiak, Szapolyaiak és az Újlakiak a 16. századra kihaltak, kisebb részük pedig jelentősebb magyarországi (Bánffyak vagy Hédervályak) és szlavóniai (Erdődyek) birtokokkal rendelkezett, így a mélyen benn a hódoltságban fekvő egykori birtokaikkal kapcsolatos aspirációik nem voltak. Ebben az érdektelenségben jelentős szerepet játszott az a szinte totális pusztulás, amely ezeket a területeket a 15–16. században sújtotta: a drávántúli magyar vármegyékből, Kőrösből és Zágráb Kulpán túli feléből egyszerűen nem is lett volna mit behajtani.²³

A török területek felé való tájékozódás hiányát elsősorban persze nem a birtokos társadalom összetételében és a birtokjogokban beállott cezúra indokolja, hiszen Magyarországon sem ez volt a hódoltsági térfoglalás fő mozgatórugója, hanem – miként ezt az említett bácskai birtokadományok szinte kivétel nélkül igazolják – a tényleges katonai erőviszonyok. A magyar és a horvát végvidék közötti legalapvetőbb különbség éppen ebben ragadható meg: a horvát–szlavón rendeknek ugyanis sokkal kisebb befolyásuk volt a határvédelmi rendszer működtetésében, mint a magyarországi nemességnek, és ez a tény a török területek iránti érdeklődésüket is erősen korlátozta.

A horvát rendek első ausztriai segítségkérésétől (1522) és az I. Ferdinándot Cetinben megválasztó horvát országgyűléstől (1527) kezdve a horvát és a vend (szlavón) főkapitányságok megszervezésén át a Belső-ausztriai Haditanács felállításáig (1578) terjedő bő félszázad alatt a határvédelem finanszírozását és irányítását teljesen átvállalták a Habsburg központi kormányzat és a belső-ausztriai (stájer, karintiai és krajnai) tartományok. Ennek következtében a horvát bán katonai jogköre jelentősen lecsökkent,

²¹ PÁLFFY 2002, 115–116.

²² Erre is csak egyetlen példát idézek: SZAKÁLY 2001.

²³ A középkori birtokviszonyokra pontos eligazítással szolgál ENGEL 2002.

a tényleges katonai vezetést a horvát főuraktól az osztrák tartományokból érkező főtisztek vették át. A végvidékeken az erősségek egy részét a földesurak átengedték a királynak, és a magántulajdonban maradt várakba is a legtöbb esetben az uralkodó vagy a belső-ausztriai rendek által kiállított csapatokat telepítettek. Ennek egyenes következménye lett, hogy ezen a birtokokon a földesúri hatalom csökkent vagy meg is szűnt, a polgári közigazgatás helyét pedig a horvát rendiségtől immár teljesen független katonai adminisztráció váltotta fel.²⁴

A magyar, illetve a horvát–szlavón végvidék és hódoltság másik alapvető különbségét az jelentette, hogy a Drávától délre eső területek sokkal nagyobb mértékben pusztultak el a török támadások következtében, mint a Dunántúl és (a Délnyugat-Bácska kivételével) a magyar Alföld. Az elmúlt évtizedekben kiadott tahrír-defterekből egyértelműen kiderült, hogy a magyarországi hódoltság falvai a hosszú török háborúig nem szenvedtek el jelentősebb emberveszteséget, és ugyanezt állíthatjuk a magyar végvárak hátországát jelentő hódoltsági peremvidékről is.²⁵ Engel Pál kutatásaiból közismert: az oszmán Szlavónia központi területének számító Valkó megye népessége és anyagi javai az 1390-es években kezdődő török betörések és a megye teljes elfoglalása (1536) közötti másfél évszázad alatt 90%-os pusztulást szenvedtek el. Ezt az arányt Engel a környező megyékre (Pozsegára és Szerémre) is elfogadhatónak tartja.²⁶

A pusztítás mértéke a keresztény kézen maradt vidékeken sem bizonyult kisebbnek. A 15. század második felében a belső-ausztriai tartományok felé portyázó oszmánok mérhetetlen károkat okoztak a horvát és szlavón területeken, a pusztítás a 16. század első felének folyamatos háborúi során vált teljessé. Óvatos becslések szerint a szlavóniai uradalmak az 1470-es évek dúlásai következtében a jobbágnépességük mintegy felét elveszítették. Bár a pusztításokat a földesurak a 15. században új telepítésekkel még kompenzálni tudták, a 16. század újabb inváziói után a határvidék települései már nem voltak képesek regenerálódni. A védhetetlen falvak lakossága részben török fogságba került, részben pedig (hol magától, hol földesurai segítségével) belső-szlavóniai és nyugat-magyarországi birtokokra települt át. A század közepén rögzülő határvidéken, vagyis a Szentgyörgyvár–Kapronca–Kőrös–Ivanics vonal mentén az oszmán–szlavón határsáv lakatlan senkiföldjévé változott, de nagyon súlyos pusztítá-

²⁴ VARGA 2003.

²⁵ DÁVID 2005.

²⁶ ENGEL 2000, 282. Vö. még: ENGEL 1997.

sok érték Kőrös megye megmaradt, illetve Zágráb és Varasd megyék keleti részeit is. Mindez egyúttal az elpusztított területeken a hagyományos gazdasági és társadalmi szerkezet és kapcsolatok összeomlásához, a régi jogi és igazgatási struktúrák megszűnéséhez vezetett.²⁷

A 14. században meginduló népességpusztulással egyidőben megkezdődött az oszmánok háborúi és foglalásai által generált balkáni népességmozgás, amelynek elsődleges iránya nyugat és észak volt. Ennek a néhány nagyobb és számos kisebb hullámban egészen a 18. század elejéig folyamatosan tartó, nagyrészt spontán és gazdasági motivációjú folyamatos migrációnak a pontos története megfelelő források hiányában még nagy vonalakban is alig követhető. Bizonyos, hogy a nagyobb török pusztítások utáni időszakokban, így a 15. század második felében, a várháborúk évtizedeiben, a hosszú török háborút követően és a visszafoglaló háború során jelentős balkáni szláv és vlach népesség nyomult a Dráva–Száva közének először keleti és középső, majd egyre nyugatibb területei felé. A pusztítás és az újjátelepülés párhuzamosan zajló folyamata következtében a 17. századra teljesen, adott esetekben többször is lecserélődött az oszmán Szlavónia és a szlavón végvidék teljes középkori népessége.²⁸

A szlavón végvidék katonai adminisztrációja számára döntő fontosságúnak bizonyult, hogy az évszázados pusztítások során teljesen elnéptelenedett horvát–szlavón határvidéket magas harcértékű, egyúttal gazdaságilag is hasznosítható népességgel telepítse be. Ehhez a legkézenfekvőbb és legolcsóbb megoldást a fegyverforgatáshoz értő balkáni menekültek katonaparaszti státusban való letelepítése jelentette, akiket mind a végvárak ellátásában, mind az erődítési munkák során, mind pedig a katonai védelemben fel lehetett használni, ráadásul a szabadparaszti mivoltukból adódóan közvetlenül érdekeltek voltak saját földjeik védelmében. Az Oszmán Birodalomban élvezett jogállásuk alapján összefoglalóan vlachoknak nevezett népesség megtelepítése a 16. század elején indult meg, de tömeges méreteket csak a század végére öltött. Az első privilegizált vlach telepek az elpusztított belső területeken, a Krajnához tartozó Sichelburgban (Žumberakban) jöttek létre 1535-ben, az ő kiváltságaik a későbbiekben mintául szolgáltak a határvidéki kolóniák számára is. A teljes pusztulás és a katonai igazgatás sajátos igényei tették lehetővé a korábbiaktól teljesen eltérő jogrendre épülő társadalmi struktúra létrehozását. A keresztény területre

²⁷ ADAMČEK 1980, 58–69., 242–262., KASER 1997, 18–35., BUDAK 2007, 104–109.

²⁸ Az oszmánok által megszállt horvát területekről a legújabb áttekintés: HOLJEVAC–MOAČANIN 2007, 109–175. Szlavónia népesedési viszonyaira: MOAČANIN 2006, 15–35.

áttelepülő vlachok közvetlenül a katonai adminisztráció fennhatósága alá kerültek, megtarthatták saját önkormányzatukat, felmentették őket minden adó és szolgáltatás alól, és semmilyen tekintetben sem tartoztak az adott területet egyébként de jure továbbra is birtokló földesúr joghatósága alá. Ezek az intézkedések meghagyták ugyan a korábbi tulajdonviszonyokat, viszont igazgatási és adózási szempontból teljesen kisajátították a szóban forgó földbirtokokat. A Dráva–Száva közének vlach telepeit a II. Ferdinánd által 1630-ban kibocsátott *Statuta Valachorum* foglalta egységes jogi keretbe. A vlachok letelepítése oly módon teljesítette be a horvát rendeknek a határvédelemből történő kiszorítását, hogy még saját földjeik egy részének tényleges birtoklását is kivette a kezük közül. Nem véletlen, hogy a horvát belpolitika legakutabb kérdése a 17. század folyamán éppen a rendi hatalom, vagyis a földesurak, az országgyűlés (*sabor*) és a bán joghatóságának helyreállítása lett a vlachok által lakott területeken.²⁹

A horvát–szlavón és a magyar határvidék lakosságának militarizálódása tehát teljesen eltérő modell alapján ment végbe. A Magyar Királyság középső területei 1541 után olyan gyors ütemben kerültek oszmán uralom alá, hogy itt a hódítás után határvidékké váló dunántúli és észak-alföldi területek lakossága sokkal kevesebb veszteséget szenvedett, így a végvár-vonal is sűrűn lakott és főleg a Dunántúlon erős nagybirtok által igazgatott háttérországgal bírt. Ennek következtében a privilegizált (leginkább hajdútelepeken élő) katonaparasztság csak a 17. században jelent meg, de ezután is sokkal kisebb jelentőséggel bírt, mint a horvát–szlavón végvidéken, és továbbra is földesúri joghatóság alatt maradt.³⁰

Ezek a folyamatok szempontunkból elsősorban azért izgalmasak, ugyanis tovább csökkentették, illetve pontosabban fogalmazva teljesen ellehetetlenítették a horvát rendek hódoltsági behatolását. Azon rendekét, akik egy vastag határmenti sávban még a keresztény területeken sem voltak képesek saját birtokosi jogaikat és anyagi érdekeiket érvényesíteni. A határ túloldalán pedig szintén elég széles zónában, hasonló privilégiumokkal felruházott, balkáni eredetű vlach népesség élt, csak éppen az oszmán katonai intézményrendszerbe tagolva.³¹ Nyilván teljesen illuzó-

²⁹ ADAMČEK 1980, 499–503., 519–541., KASER 1997, 35–47. és 81–139. passim. A balkáni vlachok kutatástörténetét és történetét legújabban Zef Mirdita dolgozta fel: MIRDITA 2004, MIRDITA 2009. A magyar irodalomból lásd: SOMOGYI 1962.

³⁰ A horvát és magyar modell összevetése: PÁLFFY 2003.

³¹ Nenad Moaćaninnak az oszmán Szlavóniáról írott horvát és angol nyelvű monográfiáin kívül az Oszmán Birodalomban élő vlachokról a legújabb rövid összefoglalás: MIRDITA 2009, 113–124.

rikus lett volna velük szemben bármiféle horvát földesúri vagy akármilyen jogigényt támasztani, amint ezek a kísérletek a balkáni bevándorlók esetében – bizonyos mértékű földesúri adóztatást leszámítva – a magyarországi hódoltságban sem vezettek eredményre.³² De ha a horvát rendeknek sikerült is volna ezt a határ mindkét felén szétterjedő vlach puffert valamilyen módon „átugorni”, a Pozsega és Diakóvár környéki falvak katolikus parasztjai között sem jártak volna több sikerrel. Ezeknek a horvát határtól messze eső, katonailag is nehezen megközelíthető területeknek a lakossága ugyanúgy a hódítást követő évtizedekben vándorolt be Bosznia katolikusok lakta vidékeiről, mint a vlachok Szerbiából és Boszniából.³³ Vagyis számukra a horvát–szlavón világi és egyházi jogrend éppúgy értelmezhetetlen és fiktív rendszert jelentett, mint a nagyobb részt ortodox vlachok számára.

A horvát rendiség hódoltsági jelenlétét egyedül a katolikus egyház biztosította, de ez is meglehetősen felemás módon és erőtlenül. A horvát egyházi testületek bezárulását a 16. század közepétől figyelhetjük meg, elvi síkon pedig egyértelműen a 17. század eleje tűnik a fordulópontnak.³⁴ Analóg tendenciákat figyelhetünk meg a hódoltsági jelenlét területén is. A magyarországi gyakorlathoz hasonló fejlemény, hogy a 17. század közepétől a zágrábi püspökség papjai is elnyertek címzetes apáti és prépositi címeket a hódoltsági területeken (pécsi és pozsegai prépostság, vaskai apátság). A horvát főpásztorok által kinevezett hódoltsági helynökök működése bizonyos szempontból párhuzamba állítható ugyan a magyar vikáriusok tevékenységével, a megbízás genezisést és tulajdonképpeni funkcióját tekintve azonban teljesen másról volt szó a Drávától délre, mint attól északra. Szlavónia, miként azt már a tolnai lelkész is jól érzekelte, berendezkedését tekintve jóval közelebb állt Boszniához, mint Magyarországhoz; itt a püspöki joghatóság is más okokból állt vissza, jobban mondva: alakult ki, mint a magyarországi hódolt egyházmegyékben. Ez az etnikailag teljesen déli szláv régió a missziós (vagyis római–boszniai) egyházszerkezet működési területét jelentette, ugyanakkor, és ebben rejlik az érdekessége, a 17. század derekán bekerült a magyar–horvát episzkopátus érdekszférájába is. Ez a két intézményrendszer ugyan Dél-Magyarországon is konfrontálódott egymással, de az igazi csatateret Szlavónia

³² SZAKÁLY 1981, 178–185.

³³ MOAČANIN 2001b.

³⁴ A horvátországi katolikus egyházi intézményrendszer 17. századi változásait és a magyar egyházi struktúráktól elkanyarodó fejlődését önálló kötetben dolgoztam fel: MOLNÁR 2012.

jelentette, ráadásul itt a keresztény országrészből érkező igények mögött is helyi érdekek álltak.

A zágrábi püspökök hódoltsági helynökségének esetében nem a királyi Magyarország egyházi struktúráinak hódoltsági behatolásáról, hanem a helyi, balkáni eredetű intézményeknek és a kinti főpapoknak a kapcsolat-felvételéről volt szó. A jelenség okait mindenekelőtt az óriásivá duzzadt boszniai ferences rendtartományon belül felerősödő regionális öntudatban és a számos személyi ellentét okozta belviszályokban kereshetjük. A velikai kolostor szerzetesei, a bosnyák rendtartomány szlavóniai tagjainak mozgalmát vezetve a 17. század második felében megpróbálták elszakadni a boszniai kolostoroktól és önálló rendtartományt szervezni. Emellett (immár több évtizedes harcuk folytatásaként) nem ismerték el a boszniai püspök joghatóságát a szlavóniai plébániák felett, és végső célként önálló szlavóniai püspökség alapítását szerették volna elérni. Ennek első lépéseként a belgrádi püspököt támogatták, majd 1658-tól a zágrábi püspök védőszárnyai alá húzódtak, aki ettől kezdve közülük állított általános helynököt egyházmegyéje hódolt részeibe: Petar Nikolicót 1658 és 1675 között, Luka Ibrišimovićot (a felszabadító háborúk későbbi hőseit, a híres Sokolt, vagyis „Sólymot”) pedig 1675 és 1698 között. A megbízás következtében a török kiűzése után a zágrábi püspökséghez csatoltak számos nyugat-szlavóniai plébániát, amelyek a középkorban a pécsi püspökséghez tartoztak. A Dráva–Száva közében látszólag tehát a zágrábi, a boszniai és a belgrádi püspökök küzdöttek egymással néhány plébánia feletti lelki joghatóságért, de elsősorban nem a horvátországi és a balkáni fél konfliktusáról volt szó, hanem a különböző balkáni érdekcsoportok álltak szemben egymással, akik közül az egyik – a magyar joggyakorlat mintájára – a maga oldalán bevonta a zágrábi püspököket a küzdelembe.³⁵

Összességében megállapíthatjuk, hogy az oszmán Szlavónia a keresztény hatalmi jelenlét szempontjából átmenetet jelentett a magyarországi és a balkáni típusú hódoltsági formák között. A tanulmány elején feltett kérdések tehát az itt felsorolt példák alapján megválaszolhatók: igaza van Thurinak, de csak részben – Balkán ez a javából, de nemcsak az, hanem a magyar–horvát befolyási övezet végvidéke is. A térség törökkori történelmének legjobb ismerője, Nenad Močanin oszmán források alapján úgy látja, hogy a két folyó köze ebben az időszakban a középkori magyar–szláv

³⁵ Erről a kérdéskörrel önálló tanulmányban kívánok részletesen szólni. A korábbi irodalomból lásd: Hoško 2000. A püspökök és helynökeik levelezésének jelentős része nyomtatásban is megjelent: Lopašić 1902, passim, Barbarić–Holzleitner 2000.

és a kora újkori dinári szláv–vlach hagyományokat egyesítette, az oszmán jelenlét egyértelműen ez utóbbi hatásokat erősítette fel.³⁶ Igazából nem beszélhetünk „horvát hódoltságról” a magyar kondomínium értelmében, de nyomokban találunk olyan jelenségeket, amelyek kétségkívül a magyar intézmények hódoltsági behatolásának hatását tükrözik. A végvidék-jelleg tehát ebben az esetben nagyon más, mint a magyarországi hódoltságban, ugyanakkor mégis jelentős következményekkel járt. Az oszmán uralom alá került területekhez való viszony különbségei jelzik azokat az útelágazásokat, amelyek mentén a két ország társadalmi–politikai fejlődése – a közös örökség bizonyos elemeinek megőrzése mellett is – sok szempontból eltérő irányban indult el a kora újkor századaiban. A Szlavónia országnév ennek hatására terjeszkedett ki a Dráva–Száva közének középső és keleti tájaira, majd pedig a török kiűzése után, az etnikai és kulturális kötődéseknek megfelelően, hivatkozással a hódoltsági joggyakorlatra, a zágrábi püspökséghez kerültek a pécsi egyházmegye drávántúli területei; örökre elszakítva ezt a területet a szűkebben vett Magyar Királyságtól, és hozzájárulva Horvátország területi, majd a 19. században a nemzeti integrációjához.³⁷

³⁶ MOAČANIN 2001a, 153.

³⁷ HOŠKO 2012.

BIBLIOGRÁFIA

- ADAMČEK 1980 Josip ADAMČEK: *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII. stoljeća*. Zagreb, 1980 (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 18).
- BARBARIĆ–HOLZLEITNER 2000 Josip BARBARIĆ – fra Miljenko HOLZLEITNER: *Prisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1672.–1697.)*. Jastrebarsko, 2000 (Biblioteka Posegana 6).
- BEDIĆ 2002 Marko BEDIĆ: Velikaška obitelj Draškovići Trakošćanski. *Kaj* 35(2002/4), 59–81.
- BOJNIČIĆ 1905–1907 Ivan BOJNIČIĆ: Kraljevske darovine, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga „Libri regii”. *Vjesnik Kr.[aljevskog] hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* 7(1905), 178–208., 236–276., 8(1906), 1–33., 105–136., 9(1907), 1–47.
- BUDAK 2007 Neven BUDAK: *Hrvatska i Slavonija u ranome novom veku*. Zagreb, 2007 (Hrvatska povijest u ranome novom veku 1.).
- DÁVID 2005 DÁVID Géza: Magyarország népessége a 16–17. században. In: Uő: *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok*. Budapest, 2005, 13–52.
- DÁVID–FODOR 2002 DÁVID Géza – FODOR Pál: Magyar ellenállás a török berendezkedéssel szemben. *Keletkutatás*, 1996/tavaszi–2002/tavaszi, 271–276.
- DUDÁS 1896 *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája*. I. Szerk. DUDÁS Gyula. Zombor, 1896.
- ENGEL 1997 ENGEL Pál: A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció nehézségei. *Történelmi Szemle* 39(1997), 297–312.
- ENGEL 2000 ENGEL Pál: A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. *Századok* 134(2000), 267–321.
- ENGEL 2002
- HEGYI 1995 HEGYI Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, 1995 (História Könyvtár. Monográfiák 7).

- HOLJEVAC–MOAČANIN 2007 Željko HOLJEVAC – Nenad MOAČANIN: *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb, 2007 (Hrvatska povijest u ranome novom veku 2.).
- HOŠKO 2000 Franjo Emanuel HOŠKO: Luka Ibrišimović i crkvene prilike u Slavoniji i Podunavlju potkraj 17. stoljeća. In: Uó: *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*. Zagreb, 2000 (Analecta Croatica Christiana XXXII.), 123–137.
- HOŠKO 2012 Franjo Emanuel HOŠKO: Požeški franjevci kao promicatelji crkveno-upravne samostalnosti Slavonije u tursko vrijeme. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 1(2012), 57–76.
- JURKOVIĆ 2002–2003 Ivan JURKOVIĆ: Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 20(2002), 125–164., 21(2003), 119–181.
- JURKOVIĆ 2004 Ivan JURKOVIĆ: *The Fate of the Croatian Noble Families in the Face of Ottoman Advance*. (PhD-dissertation, Central European University) Budapest, 2004.
- JURKOVIĆ 2005 Ivan JURKOVIĆ: Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 23(2005), 63–85.
- JURKOVIĆ 2006 Ivan JURKOVIĆ: Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet. *Povijesni prilozi* 25/31(2006), 39–69.
- JURKOVIĆ 2008 Ivan JURKOVIĆ: Ugrinovići od Roga – raseljena obitelj plemenitog roda Šubića Bribirskih za trajanja osmanske ugroze. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 26(2008), 71–85.

- KASER 1997 Karl KASER: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1553–1881)*. Wien–Köln–Weimar, 1997 (Zur Kunde Südosteuropas II/22.).
- KATHONA 1974 KATHONA Géza: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*. Budapest, 1974 (Humanizmus és reformáció 4.).
- LOPAŠIĆ 1902 Radoslav LOPAŠIĆ: Slavonski spomenici za XVII. viek. Pisma iz Slavonije u XVII. veku (1633–1709). *Starine JAZU* 30(1902), 1–177.
- MAŽURAN 1966 Ive MAŽURAN: *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*. Osijek, 1966 (Historijski arhiv u Osijeku. Građa za historiju Osijeka i Slavonije 2.).
- MIRDITA 2004 Zef MIRDITA: *Vlasi u historiografiji*. Zagreb, 2004 (Hrvatski institut za povijest. Biblioteka Hrvatska povijesnica. Monografije i studije III/27.).
- MIRDITA 2009 Zef MIRDITA: *Vlasi starobalkanski narod (od povijesne pojave do danas)*. Zagreb, 2009 (Hrvatski institut za povijest. Biblioteka Hrvatska povijesnica. Monografije i studije III/50.).
- MOAČANIN 2001a Nenad MOAČANIN: *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod, 2001 (Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Studije 3.).
- MOAČANIN 2001b Nenad MOAČANIN: Katolici u Požeštini za turske valdavine. In: *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa*. Ured. Filip POTREBICA. Jastrebarsko, 2001 (Biblioteka Posegana 7), 77–83.
- MOAČANIN 2006 Nenad MOAČANIN: *Town and Country on the Middle Danube 1526–1690*. Leiden–Boston, 2006 (The Ottoman Empire and Its Heritage 35.).
- MOLNÁR 2012 MOLNÁR Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. Budapest, 2012 (METEM könyvek 77.).

- PÁLFFY 2002 PÁLFFY Géza: Horvátország és Szlavónia a XVI–XVII. századi Magyar Királyságban. *Fons* 9(2002), 107–121.
- PÁLFFY 2003 Géza PÁLFFY: Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit. *Historisches Jahrbuch* 123(2003), 111–148.
- SALAMON 1886 SALAMON Ferencz: *Magyarország a török hódítás korában*. 2. kiad. Budapest, 1886.
- SMIČIKLAS 1891 Tade SMIČIKLAS: *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije*. Sv. II. Zagreb, 1891 (Djela JAZU 11.).
- SOMOGYI 1962 SOMOGYI Éva: A határőrvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. (Horvátországi parasztfelkelés 1653–59). *Történelmi Szemle* 5(1962), 149–172.
- SZAKÁLY 1981 SZAKÁLY Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, 1981.
- SZAKÁLY 1994 SZAKÁLY Ferenc: *Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában*. Budapest, 1994 (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.).
- SZAKÁLY 1997 SZAKÁLY Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, 1997 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.).
- SZAKÁLY 2001 SZAKÁLY Ferenc: A hódolt megye története. In: *Pest megye monográfiája*. I/2. köt. *A honfoglalástól 1686-ig*. Szerk. ZSOLDOS Attila. Budapest, 2001, 329–543.
- VARGA 2003 VARGA Szabolcs: A horvát bán katonai jogkörének változása a 16. század első felében. *Történelmi Szemle* 45(2003), 155–174.
- VARGA 2006 VARGA Szabolcs: A vár és mezőváros története 1526 és 1566 között. In: *Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából*. Szerk. BŐSZE Sándor, RAVAZDI László, SZITA László. Szigetvár, 2006, 45–91.

The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia

It is an already well-known fact in international historiography that in the Ottoman parts of Hungary, the Hungarian institutional system was preserved and functioned together with the Ottoman institutions, hence those territories were under a specific joint control, i.e. condominium. The present study wants to answer the question whether the southern border of Ottoman Hungary was part of this system. Did the Croatian part of the Hungarian-Croatian Kingdom south of the river Drava occupied by the Ottomans simultaneously with the Hungarian territories preserve its institutions after the Ottoman invasion as well? Is it possible at all to talk about the occupation of Croatia using the concept of condominium in the same sense as it is used for Hungary? The study examines each characteristic of the institutions in Ottoman Hungary and tries to find the traces of the same features in the Ottoman Croatian counties. As a result of our research we can say that neither regular taxation was established, nor the administration of large estates could recover in the area between the rivers Drava and Sava. Obviously, the absence of financially motivated feudal lords resulted in the lack of institutions and forums of lay administration regarding both the estates and the county. The Ottoman presence in Croatia was experienced mostly through the plundering and ravaging of foot soldiers coming from the fortresses near the border. Basically, the reasons of this can be divided into two major groups: on the one hand, the feudal system in Croatia was not strong enough to expand into the Ottoman territories and on the other hand, a population being more or less the continuation of the medieval population of the area and willing to accept the legal institutions of a Christian country did not live in Ottoman Slavonia. An important reason of this indifference must have been the fact that the territories in question were almost completely destroyed in the 15th–16th centuries: obviously, no taxes could have been collected from the Hungarian counties, Križevci (Hungarian: Kőrös) beyond the river Drava, or from Zagreb's part beyond the Kupa. Finally, the Croatian–Slavonian aristocracy had much less possibilities to defend the border than the Hungarian nobility, therefore, their interest in Ottoman territories was

---

largely limited. The Croatian nobility could not impose any taxes on their borderline estates either, as the vlachs who settled there, were taken out of the feudal lords' jurisdiction, and the inner territories were also inhabited by immigrants from the Balkans, who were not part of the medieval legal framework at all. To sum up, we can say that this region united the medieval Hungarian–Slavic and the Slavic–Vlach traditions of the early modern period and obviously, the Ottoman presence strengthened the impacts of the latter.